

PHD ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Tóth Gábor Attila

MISKOLC
2009

MISKOLCI EGYETEM
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR
DEÁK FERENC ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI
DOKTORI ISKOLA

Tóth Gábor Attila

TÚL A SZÖVEGEN
ÉRTEKEZÉS A MAGYAR ALKOTMÁNYRÓL

(PhD értekezés tézisei)

Miskolc
2009

1. A kutatás célja

Az értekezés tárgya a magyar alkotmány, tágabb értelemben a magyar alkotmányos gyakorlat. Az alkotmányról való gondolkodást látszólag egy paradoxon határozza meg. Az alkotmány mondatainak megértéséhez értelmezni kell a szöveg jelentését. A helyes értelmezési módszer megválasztásához viszont tisztában kell lenni azzal, hogy mi az értelmezés tárgya, vagyis mi az alkotmány rendeltetése, lényege.

Tehát, hasonlóan más szövegekhez, az alkotmány esetében összekapcsolódnak a szubsztantív és a módszertani kérdések. Az egyik arról szól, hogy mit tartalmaz az alkotmány, a másik pedig arról, hogy miként fejthetjük meg az alkotmány jelentését. Az értekezés arra irányul, hogy a két probléma párhuzamos elemzésével mutassa be az alkotmányt. Az alkotmányértelmezés módszertanának vizsgálata közelebb visz az alkotmány rendelkezéseinek megértéséhez. Vagyis a magyar alkotmányos gyakorlat módszertani elemzése összefonódik az alkotmány tartalmának megismerésével.

Így az elemzés célja, hogy új megvilágításba kerüljön az alkotmány természete. Az alkotmány múltjának és jelenének értékelő bemutatása egyúttal mércét kínál a jövőbeli változtatások megítéléséhez is.

2. A kutatás forrásai és módszerei

2.1. Alkotmányelméleti viták

Az értekezés kiindulópontjait az elmúlt két évtized hazai alkotmányelméleti vitái jelölik ki. Az irodalomban rivális álláspontok jelentek meg az alkotmányértelmezés természetéről, a helyes és helytelen értelmezési módszerekről, a bírói alkotmányértelmezés elfogadhatóságáról, az alapvető jogok alkotmányos státuszáról. A hazai szakirodalmi viták mintegy fél évszázados nemzetközi politikai- és alkotmányelméleti diskurzusba ágyazódnak. Az értekezés rekonstruálja ezeket a vitákat.

2.2. Előzetes feltevések

Az értekezés olyan premisszákat fogad el, amelyekben nem fogalmazódtak meg gyökeresen eltérő nézetek az alkotmányelméleti viták során. Tágabb értelemben ide tartozik, hogy az állam emberi konvenciók terméke; az emberek autonómiája, szabadsága és egyenlősége nem csupán politikai eszmény, hanem jog; a közhatalom gyakorlása, a jogokat korlátozó állami beavatkozás igazolásra szorul.

A szűkebb értelemben vett előfeltevések közé tartoznak az alkotmányértelmezés mibenlétéről, alanyairól és tárgyáról szóló egyes elgondolások. Az értekezés a szakirodalmi konszenzuson belül mozog abban a kérdésben, hogy mi az alkotmány, és abban is, hogy kik jogosultak értelmezni a szövegét. Az alkotmány mibenlétével kapcsolatban az értekezés előzetesen azt rögzíti, hogy az 1989-90-ben kialakított

alkotmányos berendezkedés ellentétben áll a korábbi struktúrával, és megfelel a tartalmi értelemben vett alkotmányosság főbb kritériumainak. Az alkotmányértelmezés alanyaival összefüggésben az értekezés bemutatja, hogy az Alkotmánybíróság – a mindenkire kötelező értelmezése révén – különleges autoritás, ugyanakkor nincs privilégiuma az alkotmány értelmezésére.

Az értelmezés természetére vonatkozó előfeltevés az, hogy az alkotmány minden rendelkezése értelmezésre szorul. Már az is értelmezés eredménye, hogy egy nyelvtani egységnek értelmes és egyértelmű jelentés tulajdonítható. Mindezeket a megfontolásokat az értekezés az alkotmányról folyó diskurzus alapjaiként rögzíti.

2.3. Szemlélet, módszerek

Az értekezés elsősorban a hazai alkotmányjogi gyakorlat eseteit használja az elméleti problémák szemléltetéseként. Tehát nem kerül sor az alkotmánybíróági határozatok és más jogalkalmazó döntések teljes tartalmi ismertetésére, ehelyett a dolgozat a vizsgálat szempontjából releváns érveléseket, értelmezéseket, megközelítéseket hasznosítja. Mindig ehhez kapcsolódóan jelenik meg a külföldi és a nemzetközi jogi előírások, jogesetek és értelmezési változatok bemutatása.

A gondolatmenet három – részben összefonódó – elméleti irányzatra támaszkodik, azok megállapításait gondolja tovább. Ezek a következők: a hermeneutikai elmélet, az analitikus jogelmélet és az alkotmányos demokráciát igazoló kortárs teóriák.

A hermeneutikai hipotézis Hans-Georg Gadamer megértéselméletén alapul. Eszerint a szöveg értelmezője kulturálisan és történetileg meghatározott tudásán alapuló előzetes feltevésekkel („előítéletekkel”) közelít a szöveghez. Előzetesen meglévő ismeretek és meggyőződések nélkül egyetlen szöveg sem érthető meg. A szövegértelmezés során ezek az előfeltevések kerülnek szembe (dialógusba) a szöveggel, és ebben a folyamatban formálódik a szöveg olyan olvasata, amely összeegyeztethető a szintén változó elvárásokkal. Tehát, alapjában véve az alkotmány hasonló hermeneutikai megfontolások alapján értelmezhető, mint bármilyen más írott szöveg: irodalmi alkotás, vallási alapvetés vagy más jogi dokumentum. Ugyanakkor a különbségek is meghatározóak: a szövegek eltérő célból keletkeztek, más intézményi környezetben fejtik ki hatásukat, más társadalmi gyakorlatba ágyazódnak. Ezért nemcsak hermeneutikai, hanem intézményi kérdés is, hogy az alkotmány értelmezője miként járhat el.

Az analitikai jogelmélet szolgáltatja az alapot az alkotmányértelmezésnél használható források vizsgálatához. Igazolásra szorul, hogy milyen forrásoknak van jelentőségük az értelmezéskor. A Joseph Raz és a késői Herbert Hart elméletéhez tartozó források tézise (*sources thesis*) szerint a jog létezése és tartalma annak társadalmi forrásaira (például a törvényhozásra, a bírói döntésekre, a társadalmi szokásokra) utalva, az erkölcsre való hivatkozás nélkül állapítható meg. Kivétel, ha a jogszabály maga a jog megállapítására szolgáló erkölcsi kritériumokat tartalmaz. A források tézise mindenekelőtt a jog érvényességére vonatkozik. Ez az értekezés abból indul ki, hogy a magyar alkotmány

érvényes jogi normákat tartalmaz, így az alkotmányszöveg, valamint az értelmező bírói döntések a jogot meghatározó társadalmi tényeknek számítanak. Ezért nem azt a dilemmát járja körül, hogy mivel igazolható a magyar alkotmány normativitása, hanem azt a módszertani kérdést, hogy az értelmező milyen forrásokat vesz igénybe az alkotmány mondatainak megértéséhez. (A két probléma, az alkotmány igazolása és az értelmezés mikéntje, egy töről fakad.)

Az alkotmányos demokrácia kortárs elméletei, elsősorban John Rawls munkája alapján az értekezés azt a hipotézist fogalmazza meg, hogy az alkotmány eljárási és tartalmi mezőkre osztható. A tartalmi mezőben helyezhetők el az alapjogi normák, az eljárási mezőbe tartoznak az államszervezeti, hatásköri, hatalommegosztási rendelkezések. Ezek mellett önálló halmazként kezelhetők az alkotmány definitív, önmeghatározó normái (köztársaság, demokrácia, jogállamiság, népszuverenitás stb.) Mindennek megfelelően a dolgozat visszatérő kérdése az, hogy miben nyilvánul meg a különbség eljárás és tartalom között. Eljárás és tartalom egymáshoz való viszonyának megértéséhez értelmezni kell az alkotmány mondatait.

Az értekezés egy alapvető kérdésben leszűkíti a perspektíváját. Az alkotmányértelmezés körüli vitákat több elemző a jogpozitvista és a természetjogi felfogás ütközéseként jeleníti meg. A dolgozat gondolatmenete azonban nem illeszkedik ebbe a fogalmi keretbe. Az alkotmányjog tartalmának elemzésén és a mögöttes politikai filozófiai aspektusok feltárásán túl nem keresi a jog tértől és időtől független fogalmát. Vagyis az értekezés lokális látószöveget vesz fel: a magyar alkotmányt és annak értelmezését tárgyalja.

3. A kutatás eredményei

3.1. Főbb megállapítások

Az értekezés a hagyományos jogértelmezési kánonokkal szemben a megértéselméletre és az analitikus jogelmélet megállapításaira támaszkodva elemzi a tartalmi és eljárási ügyek értelmezésénél használt forrásokat: mindenekelőtt az alkotmány szövegét, valamint a jogtudomány megállapításait, az alkotmányozók eredeti szándékait, a szöveg hagyományos jelentését, a jogszabályok világát és a precedenseket. A következtetés az, hogy ezek a források legfeljebb értelmezési alternatívákat kínálnak, de nem adják meg a helyes választ az alkotmányértelmezési dilemmák során.

Külön vizsgálja az értekezés az alkotmány morális olvasatának lehetőségeit. Ahogy a vizsgált forrásokból többféle megközelítés és megoldás következhet, úgy a rivális morális felfogások is többféle eredményre vezethetnek. Az értekezés összeveti ezeket a szemléletmódokat, és amellet érvel, hogy lehetséges választani jobb és rosszabb értelmezési irányok között. Létezik olyan morális olvasat, amely megfelel az alkotmány írott szövegének, hozzáfűzhető az értelmezési gyakorlathoz, továbbá széleskörűen elfogadott előfeltevésekre épül.

Az alkotmányjogi moralitás feltárásához a dolgozat egyfelől a késői Rawls, Jürgen Habermas és Ronald Dworkin írásait, másfelől az alkotmányos demokrácia kommunikatív kritikáit hasznosítja. Az alkotmány tartalmi, önmeghatározó és eljárási normái egymással összefüggő (integrált) politikai értékeket testesítenek meg, illetve ilyen értékek szolgálnak. Vagyis az alkotmány egységes normaszöveg, amely a politikai moralitás egyfajta konstrukcióját testesíti meg: egyenlő személyek politikai közösségét írja körül. A társadalmi pluralizmus modern körülményei között az alkotmány integrált értékei jelenthetik azt a szilárd alapot, amelyre épül a különféle világnézetű, származású, életfelfogású személyek együttélését szabályozó jogrendszer. Az alkotmány elvei, intézményei és eljárásai alkalmasak arra, hogy összefogják a politikai és kulturális közösségként értelmezett nemzetet. Következésképpen sem szubsztantív, sem módszertani értelemben nincs éles határvonal alkotmányos eljárás és tartalom között.

A morális értelmezés mibenlétének és az alkotmány morális tartalmának körülírását követően az értekezés néhány további módszertani dilemmát vizsgál meg. Egyrészt azt a kérdést járja körül, hogy az alkotmány értelmezői az egyes ügyekben milyen megfontolások és stratégiák alapján fogalmazhatják meg a helyes választ. Amellett szólnak az érvek, hogy az intuícióktól, a személyes erkölcsi véleményektől és a konvencionális erkölcsőtől kellő belátással el lehet jutni az alkotmányjogi moralitáshoz. Cass R. Sunstein és mások felvetéseit szemügyre véve választ lehet adni arra, hogy mi a teendő, ha az értelmezési kérdésben feloldhatatlannak tűnő ellentétek tapasztalhatók a társadalomban, vagy ha a társadalmi gyakorlat jelentősen elmarad az alkotmány normáitól. Az értekezés mellett érvel, hogy kiszámítható értékelésekkel, önkorlátozó technikákkal, és alkotmányos szokások kialakításával elérhető, hogy az értelmezési megoldások ne csak igazak legyenek, hanem egyúttal alkalmazhatók is.

A módszertani elemzések kiterjednek egy – a magyar alkotmányos gyakorlat felől nézve – külső értelmezési forrás, a jogösszehasonlítás bemutatására. Az értekezés azt állítja, hogy nem azért vehetők át más országok egyes jogintézményei és értelmezési eredményei, mert azokat sok helyen sikerrel alkalmazzák. Ellenkezőleg: azért alkalmazzák sok alkotmányos demokráciában az egyes megoldásokat, mert morálisan helyesek, és ezért kell a magyar jogrendszerben is intézményesíteni, illetve figyelembe venni azokat.

3.2. Hasznosítás

Az értekezés új megvilágításba helyezi az alkotmány morális természetét. Ezért alkalmas lehet arra, hogy további elméleti diskurzusok kiindulópontjául szolgáljon.

Az alkotmány múltjának és jelenének értékelő bemutatásával az értekezés mércét kínál a jövőbeli változtatások megítéléséhez. A dolgozat fő tartalmi és módszertani megállapításai hasznosíthatók az alkotmány szövegében és értelmezési gyakorlatában bekövetkező módosítások, irányváltások értékelésekor.

4. Az értekezéssel összefüggő publikációk jegyzéke

könyvrészletek:

A személyi szabadsághoz való jog. In Jakab András (szerk.): Az Alkotmány kommentárja. Századvég, Budapest, 2009. (megjelenés alatt)

Az emberi méltósághoz való jog és az élethez való jog. In Halmai – Tóth (szerk.): Emberi jogok. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

Bevezetés – alapfogalmak; Az emberi jogok eredete; Az emberi jogok rendszere; Az emberi jogok korlátozása. In: Emberi jogok. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. (társszerző)

tanulmányok:

A titokzatos Alkotmány. Jelentés az alkotmányértelmezés nehézségeiről. Jogtudományi Közlöny, 2008/9.

A szólás méltósága. Századvég, 2008/2.

The Bitter Pills of Political Transition. In: Jakab – Takács – Tatham (eds.): The Transformation of the Hungarian Legal Order 1985-2005. Kluwer Law International, 2007.

A rendszerváltás keserű pirulája. In: Jakab – Takács (szerk.): A magyar jogrendszer átalakulása. 1985/1990-2005. I. kötet. Gondolat, ELTE ÁJK, Budapest, 2007.

A személyi szabadsághoz való jog az Alkotmányban. Fundamentum, 2005/2.

Az eljárási alkotmányosság tartalma. Fundamentum, 2004/3.

szerkesztések:

Emberi jogok. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. (társszerkesztő: Halmai Gábor)